

Отримано: 7 липня 2021 року

Прорецензовано: 6 вересня 2021 року

Прийнято до друку: 20 вересня 2021 року

e-mail: viktorija.german@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-11(79)-56-59

Герман В. В., Замошнікова В. Психолінгвістична спрямованість звертань у листах Лесі Українки до Ольги Кобилянської. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 11(79). С. 56–59.

УДК: 811.161.2`373:821.161.2-6.09

Герман Вікторія Василівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Замошнікова Вероніка,
магістрантка факультету іноземної та слов'янської філології,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЗВЕРТАНЬ У ЛИСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ДО ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті досліджується функціонування звертань у листах Лесі Українки, зокрема взято до уваги вихідну кореспонденцію до Ольги Кобилянської. Проаналізовано психолінгвістичну спрямованість звертань, умови та чинники впливу на формування лінгвопродуктів, розкодовано психологічні смисли звертань та витлумачено емоційну наснаженість конкретних одиниць. Доведено, що лист є фундаментальною одиницею епістолярного тексту, у межах якого розкодовуються й витлумачуються реальні традиції та взаємини кореспондентів; на формування звертань, їх вид, емоційну насиченість впливають особисто-внутрішні перипетії учасників комунікації та соціальне мовне середовище.

Ключові слова: адресат, епістолярій, епістолярний текст, звертання, лист, мовна комунікація, психолінгвістика.

Viktorija Herman,
PhD of Philological Sciences, associate professor,
Sumy Makarenko state pedagogical university
Veronika Zamoshnikova,
Candidate of philological sciences (PhD); associate professor
Master student of Foreign and Slavonic Philology Department,
Sumy Makarenko state pedagogical university

PSYCHOLINGUISTIC DIRECTION OF APPEALS IN THE LETTERS OF LESIA UKRAINKA

In this article, we have substantiated the function of appeals in the letters of Lesya Ukrainka. We have studied the outgoing correspondence to Olga Kobylyanskaya. We analyzed the psycholinguistic orientation of appeals, conditions and factors of influence on the formation of linguistic products. We decoded the psychological meanings of the addresses and we interpreted the emotional saturation of specific units.

It is a fact: writing is a fundamental unit of the epistolary text, within the framework of which the real traditions and relationships of correspondents are deciphered and interpreted. The formation of appeals, their appearance, emotional saturation is influenced by the personal and internal vicissitudes of the participants in communication and the social language environment.

The issue of the peculiarities of the functioning of appeals in the letters of Lesya Ukrainka through multi-vector prisms is highlighted in the works of many linguists, in particular in the editions of S. Bogdan (semantic-syntactic, linguocultural, psycholinguistic and other aspects), G. Arkulishin (lexical and semantic aspect), N. Zhuravleva (individual author's and one-time awards), etc.

The purpose and objectives of the study is to identify and analyze the texts of personal outgoing correspondence of Lesya Ukrainka, in particular, correspondence with Olga Kobylyanskaya, to determine the psycholinguistic characteristics of the appeals in these letters and to study the emotional and expressive nature of linguistic neoplasms.

Special attention is paid to appeals, expressed in a variety of ways, in which the conotativity and expressiveness of semantic linguistic units are encoded.

In the letters of Lesya Ukrainka, a more intimate mood of communication is activated, expressed, in particular, in the existence of diminutive-affectionate and psychologically deep ones in the epistolary. The psychology of the ethnos is realized in the epistolary text through the use of well-grounded adjectives that give the language of writing a kind of folk song, folklore coloring.

The etymological analysis of Olga Kobylyanskaya's references helps to create a complex psychological portrait of the addressee.

So, great importance in the formation of opinions and the formation of thinking of Lesya Ukrainka is played by his education, social circle, interests, desires, activities and psychological organization.

Key words: addressee, epistolary, epistolary text, address, letter, language communication, psycholinguistics.

Постановка проблеми. Психолінгвістичний потенціал творчості Лесі Українки є стрижневим фактором визначення індивідуального стилю письменниці. Трактування та аналіз інтонаційно відокремлених і самостійно граматичних компонентів речення в листах Лариси Косач-Квітки актуалізує варіювання психологічної лінгвістики в епістолярних текстах і допомагає визначити особливості функціонування мови та мовлення, урахуовуючи феноменальні психічні подразники, що безпосереднім чином впливають на формування лінгвопродуктів.

Саме у звертаннях до адресата чітко простежується модифікація емоційної напруги адресанта, що диктує загальну настрій кореспонденції та апелює формою досліджуваного поняття, тобто, залежно від афективного стану, звертання може бути виражене однією лексемою або ж навпаки – мати поширену диференціацію, до складу якої може входити не одна словосполука.

Сьогодні, у період активних трансформацій Українського правопису, актуальним є дослідження епістолярного тексту українських письменників, адже саме в першоджерелах функціонують питомо національні лексичні одиниці, що слугують фундаментом для сучасного словотвору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей функціонування звертань у листах Лесі Українки крізь різновекторні призми висвітлено у працях багатьох мовознавців, зокрема в доробках С. Богдан (семантико-синтаксичний, лінгвокультурологічний, психолінгвістичний та ін. аспекти) [2; 3; 4], Г. Аркулишина (лексико-семантичний аспект) [1], Н. Журавльової (індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи) [8; 9] та ін.

Мета і завдання дослідження – окреслити та проаналізувати тексти приватної вихідної кореспонденції Лесі Українки, зокрема в листуванні з Ольгою Кобилянською, визначити психолінгвістичні особливості звертань у даних листах та дослідити емоційно-експресивну природу лінгвістичних новоутворень, що і вважаємо **новизною**.

Виклад основного матеріалу. Сучасний науковий прогрес характеризується дослідженням будь-яких тематичних феноменів із різних точок зору, зокрема поясненням і тлумаченням міжпредметних зв'язків та їх функціоналом. Так само актуальним є розгляд і новітнє трактування мови та мовлення крізь психолінгвістичну призму, що дозволяє визначити зовнішні та внутрішні фактори впливу формування лінгвопродуктів індивіда в комунікації.

Важливим джерелом для даної розвідки є епістолярій Лесі Українки, де яскраво вираженими є приклади варіювання звертань залежно від емоційного насаження адресанта. Саме такі лексеми або ж їх сполуки є предметом нашого дослідження – психолінгвістичного аналізу. Для більш глибокого й детального розуміння даного питання розкодуємо поняття «психолінгвістика».

Опрацювавши низку наукових джерел, ми виокремили найбільш змістовне, на нашу думку, трактування означеного терміна. У навчальному посібнику С. І. Куранової «Основи психолінгвістики» зазначено, що *психолінгвістика* (грец. *psyche* – душа і франц. *linguistique* – наука про мову) – це синтетична наука, що вивчає процеси створення, засвоєння та організації мовлення у їх співвіді із системою мови, а також розробляє парадигми мовленнєвої діяльності та психофізіологічної мовленнєвої організації людини, перевіряє їх у процесі психологічних експериментів [12, с. 8].

І. О. Бодуен де Куртене зауважує, що суть людської мови є виключно психічною, адже існування та безпосередньо розвиток мови обумовлені суто психічними законами. Науковець переконує, що не може бути в людській мові жодного явища, котре б не було одночасно психічним виявом [6, с. 238].

Спираючись на зазначені вище потрактування, перейдемо до психолінгвістичного аналізу звертань у листах Лесі Українки до Ольги Кобилянської, вважаючи *звертання* в даному напрямку дослідження самостійно утвердженою номінативною лексемою або невеликим вичерпним висловленням, що містить глибокий сенс і має психологічне підґрунтя, що диктує форму викладу, характер називання та загальний тон комунікації, надає епістолярному тексту відповідної інформаційної цілеспрямованості.

На думку С. Богдан, приватні листи мисткині є прикладом візуальної актуалізації незамаскованих психостанів адресанта, де в письмовій формі відтворені реальні емоційні насаги письменниці, що впливає на форму викладу думок та загальну настроєвість визначеної комунікації [3, с. 320].

Погоджуємося з Б. Муравською, що особливу увагу привертають звертання, виражені різноформово, в яких кодуються конотативність та експресивність значеннєвих мовних одиниць. Саме вони допомагають визначити замасковані психологічні імпульси-спонуки та індивідуальну культуру спілкування, які є невідомими багатьом реципієнтам, що в результаті дають змогу зрозуміти психолінгвістичну авторську організацію [13]. Варто наголосити, що важливим джерелом інформації слугують автокоментарі до текстів, де представлені певні життєві події Лесі Українки, що відповідно тлумачать конкретні обставини та екстралінгвальні чинники різновекторного впливу при написанні листів [13].

Зазначимо, що саме лист є фундаментальною одиницею епістолярного тексту, у межах якого розкодовуються й витлумачуються реальні традиції та взаємини кореспондентів, а саме трактуються моментні настрої авторів, що породжують певним чином емоційно забарвлені лінгвістичні продукти. Незаперечним є факт, що мовці в даному комунікативному процесі використовують зокрема всенародну мову, що реалізується завдяки функціонуванню епістоляризмів [7].

Звертальні формули, як було вже наголошено, є структуроформуючими, а також, що не менш важливо, виражають конотативне значення – привертають увагу та почуттєву прихильність адресата [10, с. 266]. С. Богдан зауважує, що вагомим при формуванні таких звертань є сам фактор адресата, тобто його стать, вік, статус, вид взаємин (офіційні, дружні, товариські тощо) [4].

Наприклад, у перших листах, адресованих Ользі Кобилянській, Леся Українка у звертанні до адресанта послуговується стилем, наближеним більш до офіційно-ділового: «*Дорога і шановна товаришко!*» [17, с. 211], «*Шановна і дорога товаришко!*» [17, с. 218], «*...дорога пані...*» [17, с. 222], «*Дорога товаришко!*» [17, с. 235], «*Дорога панно Ольго!*» [17, с. 245].

Традиційно називання співрозмовника займає препозицію в листі. Дане звертання є поширеним, деталізується повними відносними прикметниками, що розкодовують психофундамент комунікації, таким чином визначаючи ситуативні умови. Тут, як бачимо, реалізується механізм осмислення. Тобто на основі цього механізму усвідомлюються мотиви й цілі мовної комунікації, відбувається орієнтування в умовах здійснення мовної діяльності [5].

Такий офіційно-діловий характер спілкування простежується ще протягом кількох наступних листів, згодом деформується у більш особисто-інтимний, що породжує індивідуально-авторські компліментарні звертання. Спочатку простежуємо звертання на «Ви», характерне для культури мови даної епохи, що виражає шанобливе ставлення до співрозмовника та акцентує на функціонуванні в ділових листах або ж вітальних листівках. Наприклад: «*Не обіцяю Вам, любя пані, «гримати» на Вас...*» [17, с. 219], «*Коли б Вам було цікаво познайомитись...*» [17, с. 220], «*Тим-то, прошу Вас...*» [17, с. 237], «*Не хутко Ви зібралися мені написати...*» [17, с. 245], «*Ви розумієте мене?*» [17, с. 318] та ін.

Звернімо увагу, що вже в кількох наступних листах активізується більш інтимна настроєвість комунікації, виражена, зокрема, побутованим в епістолярії зменшувально-пестливих і психологічно глибоких називань, як приклад: «*О, ти, моя жрице краси і чистоти!*» [11, с. 237], «*Дорога моя, любя товаришко!*» [18, с. 343], «*Мій хтосічку, мій з папороті цвіте...*» [18, с. 344], «*Що ж там мій хтось дороженький за новельку пише?*» [18, с. 22], «*Ой, мій хтось дороженький!*» [Т. 17, с. 96], «*Як же там мій... мій чорненкий живе?*» [18, с. 164] та ін. Такі звертання характеризуємо як більш емоційно насичені, насажені, адже бачимо стрімку векторність спілкування, обумовлену впливом взаємодії зовнішніх та внутрішніх чинників соціально-культурної діяльності особистостей. Тобто на формування зазначених звертань, їх вид, емоційну насиченість впливають особисто-внутрішні перипетії учасників комунікації та соціальне мовне середовище зокрема. Часто Леся

Українка використовує епітети «дорога, шановна, люба», характеризуючи психологічне розташування до співрозмовника, що в результаті зумовлює появу так званої метафоричної мови.

Метафоричність полягає в маскуванні стрижневих сенсів і значень понять та є символічною складовою людського спілкування. Активізуються так звані приховані механізми несвідомого, що дозволяють певним чином здійснювати деякий психологічний вплив на учасника комунікації. Семантичне метафоричне поле, на думку багатьох мовознавців, є нероздільне із національними маркерами образних картин світу. Влучну думку з цього приводу висловлює Ю. Тимошенко, зазначаючи, що «архетипна метафора як релікт універсально-колективних первнів людської психіки та образ етнофілологічного канону має значно вищий ступінь функціональності в художньому тексті, ніж індивідуально-контекстуальний троп, бо вона володіє потужним сугестивним зарядом – інтенцією вражати, навіювати, захоплювати» [15, с. 31].

Підтверджуючи ці слова, додамо, що саме архетип (за К. Г. Юнгом) є першоджерельною формою для подальших новоутворень і виступає структуротворним складником колективної несвідомої психічної активності, що генерує людське мислення, і, як результат, презентує реальному світові свій продукт – мову. На переконання К. Юнга, психічне значення архетипів подібне кристалічним граням, тобто не має чіткого визначення, а ось продуковані архетипні уявлення, або ж символи, синтезують зв'язок свідомої та колективно несвідомої діяльності. Це дає змогу людському мозку на основі реально існуючого образу словесно кодувати новий таємничий зміст, що сягає несвідомих психічних шарів. Так само й у згаданих звертаннях «пізніших» листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської простежуємо архетипну еволюцію: чим частішим та ближчим стає спілкування, тип більш глибокими та психічно диктованими є звертання.

Варто акцентувати також на побутуванні кордоцентричних аспектів у загальнонаціональному українському етнічному психоналаштуванні: емоційно-почуттєві контексти часто домінують над мисленням та волею людини, що обрамлюється своєрідною індивідуальною лінгвістичною характеристикою [18].

Окремої уваги варте називання Лесею Українкою Ольги Кобилянської за допомогою неозначеного займенника *хтось*. Актуалізується це звертання у різних номінаціях та формах, виступаючи виключно лаконічним елементом або ж у взаємодії з іншими структурами. Вибір мисткинею певного звертання диктовано психологічним кліматом, у якому вона перебуває. Саме тому бачимо різнохарактерні варіації звертань: «Мій любий чорненський хтось!» [18, с. 56], «До когось любого, і дорогого, і славного!» [17, с. 391], «До когось дуже любого, дуже дорогого, що ніколи не сердиться на когось і завжди когось розуміє» [18, с. 19], «Як же мається мій хтось, мій хтосічок любий?» [18, с. 347], «Дорогий хтосічку!» [18, с. 362], «Хтосічку мій дорогий та любий!» [18, с. 429], «Хтось до когось любого пише» [18, с. 246], «...що думає мій хтосічок..?» [18, с. 343] та ін. Такий стилістичний механізм закодованості суб'єкта відображає особливу психологічну атмосферу спілкування двох письменниць: розуміння з пів слова, з натяку. Зменшено-пестливий відтінок у таких звертаннях дає нам зрозуміти, що комунікація між учасниками даного процесу стає на рівень вищою, більш психологічно обумовленою та інтимно-особисто близькою, ширшою.

Дослідивши епістолярну спадщину Лесі Українки, ми звернули увагу на періодичне побутування в листах до Ольги Кобилянської звертань, у складі яких структуротворними є субстантивовані прикметники, що надають мові листів своєрідного народнопісенного, фольклорного забарвлення: «Люба далека!» [17, с. 304], «Люба, найлюбіша!» [17, с. 319], «...вірите мені, дорога?» [18, с. 343]. Саме кризь таку призму ми спостерігаємо психологію етносу, реалізовану в епістолярному тексті.

Таким чином реалізується стрімка векторна трансформація звертань, що породжує нові словотвори: *товаришко – пані – панно – хтось – хтосічок*. Дане явище в поєднання з епітетами «дорога, шановна, люба», відображає еволюцію взаємин Лесі Українки й Ольги Кобилянської.

Зазначимо, що характерним для листів Лесі Українки, адресованих колежанці О. Кобилянській, є звертання, презентовані німецькою мовою. Лінгвістична тканина аналізованого епістолярію специфікується частковою реалізацією таких називань: «*liebe ferne Freundin*» («Дорога далека подруго») [17, с. 248], «*liebe Ferne*» («дорога далека») [17, с. 304], «*liebe Freundin*» [17, с. 306], («Люба подруго»), «*meine liebe Wunderblume!*» («Моя люба дивоквітко») [17, с. 312], «*Liebe, ferne Lotusblume!*» («Любово, далека квітка лотосу!») [17, с. 317], «*Sie liebe, liebste!*» («Люба, найрідніша!») [17, с. 319] та ін.

Ці звертання є не випадковими й не дарма прописані мовою, рідною Ользі Кобилянській. Це дозволяє зробити спілкування більш близьким і теплим. Називаючи свою подругу *квіткою лотосу*, Леся Українка акцентує на тому, що її співрозмовниця є витонченою та духовно чистою людиною, адже лотосовий квіток символізує непорочність і досконалість, а також є уособленням самовдосконалення. Таким чином, комунікація психологічно загартовується, даючи її учасникам тло для подальшого розвитку взаємин. Невипадковим є використання звертання «*дивоквітко*». Пласти свідомості адресанта самостійно генерують асоціативні ряди, провокуючи появу та реалізацію конкретних слів у конкретних умовах. Можемо припустити, що під *дивоквіткою* Леся Українка має на увазі даоську «золоту квітку», що символізує невичерпну мудрість, а отже – невичерпний життєвий досвід своєї товаришки. Тобто, якщо етимологічно простежити характер звертань, можна майже стовідсотково створити психологічний портрет адресата.

Зазначене вище підтверджує слова Івана Франка, який наголошував, що в неї (Лесі Українки) є свій пафос, своє власне слово [19]. Мається на увазі, що саме стиль викладу думок, манера письма, спілкування Лесі Українки вирізнялися від інших індивідуальною психологією, незвичайним способом мислення, бо в одному її слові закодовано чимало сенсів, цікавих не лише психолінгвістиці, а й будь-якій науці про людину в комунікації.

Велике значення у формуванні думок і генеруванні мислення відіграє освіченість людини, її коло спілкування, інтереси, бажання, діяльність та психологічна організація. Саме тому можемо сказати, що змістовне, глибоке, емоційно насичене мовлення Лесі Українки виплекане життєвими обставинами письменниці, силою волі, індивідуальним і суспільним психологічним кліматом.

Епістолярна спадщина Лесі Українки є невичерпним джерелом для наукових досліджень. Виклад думок письменниці, підбір конкретних лексем, варіювання звертань та формування індивідуально-авторських утворень роблять її мовний арсенал унікальним. Лариса Квітка-Косач – легендарна особистість, її життєвий шлях вражає та показує, якою може бути сильною людина в різноманітних обставинах, чому вона може навчитися, що дати світові та як сформувати себе психологічно загартованою. Усе це відображено в мові творів та особистих нарисах мисткині, зокрема листи можуть «пахнути зів'язаними

трояндами» та інші люди розквітати в її уяві подібно Wunderblume. Слово Лесі – це результат її життєвого досвіду, психології її почуттів та зовнішнього впливу.

Висновки. Таким чином, психолінгвістична спрямованість звертань Лесі Українки до Ольги Кобилянської реалізується за допомогою індивідуально-авторських компліментарних звертань, інтимної настроєвості епістолярної комунікації через побутування метафоричних зменшувально-пестливих звертань. Психологія етносу відтворюється в епістолярному тексті через вживання субстантивованих прикметників, що надають мові листів своєрідного народнопісенного, фольклорного забарвлення. Етимологічний аналіз звертань до допомагає вичерпно створити психологічний портрет адресата. Простежено архетипну еволюцію звертань: чим частішим і ближчим стає спілкування, тип більш глибокими та психічно диктованими є звертання. Векторна трансформація звертань представлена рядом лексем *товаришко – пані – панно – хтось – хтосічок – дивоквітко – квітко лотосу*, які поєднуються з епітетами *дорога, дорога далека, шановна, люба, найрідніша*, що й відображає еволюцію взаємин Лесі Українки й Ольги Кобилянської.

Перспективною вважаємо лінгвокультурологічну розвідку, присвячену епістолярію Лесі Українки.

Література:

1. Аркулишин Г. Л. Варіанти імені, жартівливі прізвища, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки. *Дивослово*. 1995. № 2. С. 15–16.
2. Богдан С. «До когось лютого, і дорогого, і славного ...» (Семантико-синтаксичний феномен листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської). *Дивослово*. 1994. № 2. С. 15–19.
3. Богдан С. Епістолярні діалоги Лесі Українки як джерело реконструкції стереотипів міжособистісної комунікації та образів комунікантів. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк, 2007. Т. 4. Кн. 2.
4. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 475 с.
5. Богданова І. Є. Психолінгвістичні особливості мовної діяльності в умовах екстремальної ситуації. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/v08/051.pdf>
6. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Том I. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1963. 384 с.
7. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навч. посібник. Київ: Академія, 2005. 368 с.
8. Журавльова Н. М. Індивідуальність як один із основних екстралінгвальних факторів української епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:9HrbN8NRyIEJ:web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/fil_2010_1/192-02.pdf+&cd=5&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
9. Журавльова Н. М. Індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*. Матеріали II Междун. науч. конф. 14-15 апреля 2005 г. Дніпропетровськ: Пороги, 2005. С. 149–153.
10. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: синтаксис. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
11. Кобилянська О. Ю. Твори: у 5 т. Київ: Держ. вид-во худ. літ., 1963. Т. 5.
12. Куранова С. І. Основи психолінгвістики. Київ: Академія, 2012. 208 с.
13. Муравська Б. Л. Автобіографічний дискурс у творчості Лесі Українки. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13506/Muravska_Avtobiohrafichnyi_dyskurs_u_tvorchosti_Lesi_Ukrainky.pdf?sequence=1&isAllowed=y
14. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. Чернівці, 1910. Т. 6 (1890–1891).
15. Тимошенко Ю. Феномен метафори: проблема давня і сьогочасна. *Слово і час*. 2001. № 5. С. 29.
16. Ткаченко О. Г., Лахтар О. С. Українська романтична елегія й кордоцентризм: деякі аспекти взаємопроникнення. *Вісник СумДУ. Секція Філологія*. 2007. № 1. Т. 1.
17. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т. 12.
18. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т. 13.
19. Франко І. Твори в 20-ти томах. Т. XVII. Літературно-критичні статті. Київ, 1955. С. 237–256.